

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційну роботу
«Конструкти толерантності у свідомості української молоді: досвід
емпіричного дослідження»
Стукал Олени Володимирівни
на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за
спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

У сучасному глобалізованому і багатонаціональному світі дуже важливо, щоб кожна людина, громада та нація усвідомлювали та поважали багатокультурний характер людського співтовариства та проявляли толерантність. Толерантність є однією з базових ознак політичної і загальнолюдської культури. Досліджуючи дане поняття слід визначити основні принципи:• загальним методологічним принципом вивчення феномена толерантності повинен виступати принцип гуманізму, тобто ні за яких обставин толерантність не сприймає зло, насильство, жорстокість, соціальну несправедливість, зазіхання на свободу і т.д.;• на базі культури, а точніше соціокультурного досвіду того чи іншого народу формується толерантність, у зв'язку з чим вона проявляється в різних формах з урахуванням цього досвіду;• культура виступає як аксіологічна підстава толерантної свідомості;• толерантність не повинна переходити у вседозволеність, аморальність, нігілізм.

Проте незважаючи на логічну прозорість побутового розуміння толерантності, в науці, та і в реальності це поняття досі викликає суперечки, непорозуміння і є джерелом формування подвійних стандартів і спекуляцій. Так, в європейських країнах подекуди загострюється проблема забезпечення політичної стабільності і високих стандартів якості життя своїх громадян, на тлі водночас толерантності до іншокультурних «чужинців», таких, які не бажають чи не можуть інтегруватись в суспільство країни що їх приймає, та навіть підривають стабільність такого суспільства зсередини, підживлюючи радикальні політичні рухи. Отже сьогодні вже в силу економічних та демографічних обставин взагалі відмовитись від мігрантів жодна європейська країна не може, так само й не може припинити міграцію простою заборонаю, вже з політичних причин. Тобто, європейці змушені будуть й надалі компенсувати природне

зменшення кількості свого населення за рахунок мігрантів попри усі пов'язані з цим ризики і проблеми. Ці проблеми які допоки що не мають перспектив вирішення надзвичайно актуалізують тему толерантності, роблячи її на тлі посилення глобальної міграції навіть злободенною. Адже специфічні західноєвропейської проблеми нелегальної міграції з країн Африки і Сходу, поганої асиміляції мігрантів і пов'язані з цим перекося ринку праці і економічна криза стають все більш важливими і для України. А вивчення тема толерантності умовою мирних перспектив співжиття в багатонаціональному, полікультурному соціумі. Тому наукова проблема яка існує у наявності суперечності між рівнем теоретичної рефлексії феномена толерантності з властивою їй надзвичайною варіативністю трактування і наявною теоретико-методологічною невизначеністю відповідного конструкта та актуальним науковим запитом на оптимізацію досліджень чинників і механізмів формування толерантності на тлі актуалізованої суспільної потреби в стабілізації та гармонізації міжособистісних та міжгрупових відносин у сучасному українському суспільстві, безумовно потребує вирішення.

Отже звернемося до представленої роботи. В першому розділі, якій присвячений теоретичній основі вивчення толерантності, авторка звертається до генези концептуальних інтерпретацій толерантності у філософській і соціологічних традиціях, аналізує варіативність підходів до визначення концепту толерантності у соціології, а також розглядає сучасні концептуалізації толерантності і толерантність як соціальний конструкт в суспільному та індивідуальному контекстах. Цікавим на нашу думку є і параграф присвячений аналізу соціальних функцій толерантності і інтолерантності. Зокрема на нашу думку доречним було б залучення для дослідження динаміки толерантності концепції культурної традиції С. Ейзенштадта, яка пояснює функціональну діалектику толерантності і інтолерантності в межах певного суспільства на рівні макроаналізу. Не задіяним здобувачка в повному обсязі і досить цікавий доробок результатів крос-культурних досліджень Г.Хофстеде і дослідження цінностей Р. Шварца, а також концепції Р. Інгельгарда, які дозволяють побачити місце цінності толерантності як у різних культурах, так і серед інших цінностей,

а також і у прив'язці до трансформації глобальних макрокультурних ціннісних констант. Зокрема більшої операціоналізації потребує пов'язаність толерантності з процесами постматеріалізації, як макропереорієнтації глобального ціннісного вектору. Суттєво доповнила б роботу і більша увага авторки до праць П.Бурдьо, особливо до його поняття габітусу, яке пояснює процес дифузії ціннісного компонента в поведінковий, що на макрорівні допомагає зрозуміти задіяність цінності толерантності в поведінкових практиках. Залучення ґрунтовнішої теоретичної бази дозволило б авторці сформуванати більш досконало і повно власну концепцію феномену толерантності.

Однак, незважаючи на те, що розгляд концептів толерантності можна було б доповнити означеними підходами, викладений матеріал виглядає цілком органічно і містить елементи наукової новизни в частині визначення специфіки поняття «толерантність» як інтегральної характеристики суб'єкта, стійкого і водночас гнучкого комплексу поглядів і уявлень, що визначають напрями, форми, межі та конфігурацію взаємодій із носіями відмінних соціокультурних характеристик. Авторці вдалося виокремити свою дослідницьку нішу в обраній проблематиці, продемонструвати оригінальний авторській підхід до вирішення поставлених задач. Поняття толерантності і інтолерантності були досить ґрунтовно переосмислені авторкою в контексті концептуалізації обраної проблематики і, відтак, отримали певне інноваційне, але, безумовно, конструктивне трактування в рамках її теми. Особливо варто відзначити оригінальне переосмислення функцій інтолерантності, що може бути темою дискусій і має бути темою подальших досліджень. В цьому сенсі багато питань, порушених авторкою, ще очікують на подальшу розробку, яка видається досить перспективною з огляду на загальну актуальність теми.

У другому розділі роботи дослідниця аналізує специфіку української молоді як об'єкту соціологічного вивчення, досліджує атитюди толерантності в українському соціумі на основі результатів останніх емпіричних досліджень. У цьому розділі здобувачка досить ґрунтовно описує особливості характеру досліджуваної аудиторії молоді, а також вибудовує координати дослідження толерантності, як напрямку відношення до іншого, систематизує емпіричні

маркери які означають толерантність у поведінці пересічної людини. Задача розділу полягає в перефокусуванні дослідницької оптики на рівень емпіричних практик по вивченню толерантності. Розділ в цьому сенсі успішно виконує свою задачу – формує підґрунття для наступної фази аналізу і виглядає цілком завершеним.

Третій розділ роботи присвячений вже власне емпіриці, а саме аналізу конструктів толерантності у свідомості студентів ЗВО, особливостям побудови та специфіці регулятивного впливу на соціальну взаємодію цього конструкту. Здобувачка досить ґрунтовно реконструює архітектоніку моделі «толерантність» у свідомості молоді, аналізує смислове ядро конструкту толерантності, базовий образ конструкту і основні детермінанти толерантності. Особливий інтерес, зокрема і в сенсі продукування наукової новизни представляє останній параграф розділу де авторка звертається до процесу дифузії цінності толерування в реальні поведінкові атитюди і аналізує специфіку ставлення молоді до різних виявів інакшості на основі власного емпіричного дослідження. Отримала в роботі обґрунтування і апробація якісної методології дослідження толерантності на основі глибинних інтерв'ю і псевдо експерименту. Залучення цієї методології виявилось досить ефективним і допомогло отримати результати, які з одного боку виявилися в чомусь несподіваними, а з другого поставили нові запитання щодо зв'язку фактичних і декларативних цінностей з повсякденними практиками і реальною поведінкою. В цьому контексті, на нашу думку, використання цієї методології в подальшому потребуватиме уточнення в сенсі як фільтрації декларативних і фактичних цінностей, так і чіткої систематизації поведінкових маркерів наслідування толерантності, адже заявлений вибір і само позиціонування своєї толерантності часто носить презентаційних характер, особливо у молоді і не завжди відображає міцний зв'язок заявлених цінностей з поведінкою.

Оцінюючи ж роботу в цілому слід зазначити, що загалом здобувачка демонструє фахове знання матеріалу, обґрунтованість наукових положень, які безперечно характеризуються новизною. Зокрема, на нашу думку високий евристичний потенціал мають положення наукової новизни щодо атрибуцій

характеристик толерантності/інтолерантності індивідуального суб'єкта та визначення їх соціальних функцій; а також визначення статусу конструкта толерантності у свідомості молоді як такого, що перебуває у процесі становлення.

Висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, характеризуються логічністю і достовірністю. Методологія задіяна в авторському емпіричному дослідженні продемонструвала свою ефективність у отриманні надійних і достовірних даних. Основні результати наукового дослідження отримані здобувачкою відображені у 8 фахових публікаціях та оприлюднені на 10 наукових конференціях різного рівня.

Попри надзвичайну актуальність теми, логічність і послідовність дослідження, наявність авторського підходу, безумовну наукову новизну ряду авторських ідей, обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, а також високий евристичний потенціал результатів емпіричного дослідження до деяких аспектів роботи лишаються ряд питань і зауважень, які хотілось би висловити.

1. Так, ще у вступі до роботи ми зустрічаємо наступне твердження «Рутинізація невизначеності ціннісних засад є невіддільною сталою характеристикою транзитивної епохи, що знаходить віддзеркалення у поведінкових атитюдах і ціннісних преференціях наших громадян». Далі, на сторінці 76, здобувачка також продовжує ці думку, стверджуючи, що «ціннісні преференції та поведінкові стратегії наших громадян важко назвати усталеними та сформованими. Наше суспільство рутинізувало перебування у стані невизначеності, пошуку головних поведінкових стратегій і суспільних орієнтирів. Ми знаходимося ніби у стані затяжної аномії: позбулися ціннісних орієнтацій і установок минулої доби, проте так і не сформували нові, суто вітчизняні». З такими твердженнями ми можемо погодитися лише частково, більше того стверджуючи що наше суспільство має хай і дрейфуючи, але сформовані ціннісні уявлення ми можемо послатися на результати соц досліджень які приводить авторка у другої частини своєї роботи, аналізуючи динаміку ставлення українського суспільства до теми євроінтеграції, російської

агресії і т.д., які демонструють консолідованість і ціннісну визначеність. Досить консервативним і цілісним є відношення наших громадян і до інших тем, зокрема питань інакшості (теми секс, етноменшин і т.д.). Цікаво що авторка сама про це пише, і посилаючись на іншого автора стверджує (стр.82): «Загострене сприйняття представників ЛГБТ-спільнот науковці пов'язують із «протидією констант матричної культури», що приймає певні культурні форми, і відкидає чи модернізує інші. Нажаль здобувачка не продовжила це твердження і не занурюється в тему культурної традиції. В цьому сенсі формат динаміки цінності толерантності і інтолерантності ще потребуватиме аналізу з позиції функціонування культурної традиції на рівні макроаналізу суспільства, що також дозволить відповісти на питання щодо розповсюдження і домінування стереотипів щодо інакшості. Іншим моментом потребуючим корекції є термін «рутинізація», якій у даному випадку, на нашу думку, використаний невідповідно до його значення.

2. Ми абсолютно згодні з авторкою, що «вивчення уявлень про толерантність представників молодіжної спільноти має широкий евристичний потенціал, надає можливість комплексного розуміння їх регулятивного впливу на взаємодії, відкриває можливі шляхи коригування поведінкових атитюдів», проте на нашу думку загальне розуміння толерантності як *спрямованості на різноманіття*, або як *орієнтацію на різницю* все ж такі є надто загальними і потребують уніфікації і конкретизації в рамках чітких наукових понять. Зустрічаєм ми в тексті і словосполучення *толерантні практики*. Це поняття авторка також не роз'яснює, залишаючи розуміння цього терміну на власний розсуд читача. Проте толерантні практики, або практики толерантності – феномен потребуючий ґрунтовної операціоналізації і на нашу думку маючий евристичний потенціал в аспекті концептуалізації поведінкового алгоритму відтворення цінності толерантності.

3. Об'єктом дослідження є феномен толерантності як регулятив соціальної взаємодії. Предметом - конструкти толерантності у свідомості молоді. На нашу думку, така диспозиція можлива, проте лише частково відповідає змісту роботи, адже увага до толерантності як до регулятиву соціальної взаємодії в самій роботі, досить незначна. Проте це є ліпше пропозиція.

